

OTAKAR A.

FUNDA

ZNAVENÁ EVROPA
UMÍRÁ

Б

Znavená Evropa umírá

Otakar A. Funda

Redakce Ivana Kučerová a Václav Kadlec
Obálka a grafická úprava Karel Vilgus
První vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2000
Text © Otakar A. Funda, 2000
Doslov © Josef Šmajš, 2000

Kniha vychází za přispění
Nadace Český literární fond

ISBN 80-7184-944-8
ISBN 978-80-7184-2564-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Celé to ničení Země, „zeleně světa“, vlastní naší „pozdní“ době, se děje ve jménu humanismu a péče o člověka... Tuto krizi pozdní modernosti nelze vyřešit ... dalším úsilím o lepší zítřek... Tímto kamenným srdcem Západu je metafysika, která pěstuje v lidech lhostejnost k tomu, co je konečné a jedinečné...

Václav Bělohradský, Myslet zeleň světa, s. 101 a 106

Komu není jasné, že tato civilizace spěje ke dnu a jen krejcar by vsadil na její přežití, musí být blázen.

J. v. Buttlar: Rychlejší než světlo, s. 148

Ale přece je lépe aspoň něco dělat než pasivně čekat, tož tedy psát, způsobem co možná nejprostším, nepřístupnějším širšímu okruhu možných čtenářů, nicméně přece zase knihu - ach zase jen knihu.

S deprimujícím vědomím, jak bude čtena...

Nicméně alespoň doufat, že co nedovedeme my, bude snad umět někdo z čtenářů. Neboť jak se tlak zoufalosti naší planety bude stupňovat, nepochybně spíše vyvstanou jedinci, kteří onu nezbytnou filosofickou a mravní obrodu (kterou zatím dovedeme spíše jen myšlenkově připravovat než účinně šířit) budou snad umět i proměnit v dějinný čin dalekosáhlého rozsahu, než jaký může mít jakákoliv úvahová kniha.

Milan Machovec, Filosofie tváří v tvář zániku, s. 53

KAPITOLA I.

PŘEDZNAMENÁNÍ

1. KOMU A PROČ TATO KNÍŽKA

I když si narozdíl od Milana Machovce, jehož osobnost a dílo hluboce ctím, nemyslím, že by se nám podařilo zániku naší civilizace a tím i pravděpodobnému zániku tvora člověk na planetě Země uniknout, a i když si nemyslím, že by zánik mohla odvrátit filosofická a mravní obroda, respektive, že by byla možná filosofická a mravní obroda takového rozsahu, že by vedla k zásadní změně směřování naší civilizace – tím neříkám, že bychom o filosofickou a mravní obrodu neměli usilovat, život přece také žijeme, i když víme, že zemřeme a plevel také trháme, i když víme, že znovu vyroste – píšeš přec knížku, snad jako výkřik tváří v tvář zániku, snad jako filosofické gesto, jako stopu odvrácenou od nicoty.

Tato knížka není v přísném slova smyslu odbornou filosofickou studií. Neřeší badatelsky určitý specifikovaný a speciální problém. Nedává si záležet na co možná nejvíce vyváženém a podloženém traktování problému. Je spíše filosofujícím esejem, dialogem, vedeným z určité pozice, filosoficky laděným zamyšlením nad námi lidmi, nad naší planetou, nad naší civilizací, nad naší Evropou. Není tedy určena profesním filosofům, i když se snaží respektovat souřadnice profesního filosofování. Profesní filosofové by jistě řekli, že to či ono mohlo

či mělo být řečeno jinak, že to či ono tam chybí, že ta či ona myšlenka má ještě další aspekty apod. A měli by jistě pravdu. A zatímco jeden by kritisoval jednu thesi či pasáž, druhému by se možná líbila, ale zase by měl námitky vůči jiné. A tak bych uvízl v přehršli protilehlých výtek a připomínek a nikdy bych tento text nedopsal. Nenárokuji si pro něj vyčerpávající všestrannost, je jen jedním ze škály možných přístupů, jednou z možných podob uchopení problému.

Adresuji tuto knížku studentům, kteří záhy převezmou odpovědnost za další směřování myšlenkových a civilizačních trendů v našem světě a adresuji ji intelektuálně zaujatým čtenářům, kteří nepohrdají intelektuální prací, ale je pro ně samozřejmostí, že myšlenkové úsilí není marnou a nezávaznou hrou, ale tím místem, kde je veden zápas o to nejzákladnější, o člověkovu být a nebýt, o pochopení světa a o pochopení místa a poslání člověka v něm.

I když v pozadí této knížky je studium odborné diskuse k problematice evropanství, kultury, civilizace, kulturní identity i plurality, vědy a techniky a jejích hranic i nových obzorů, i okruhu ekologické diskuse, a i když je situována do napětí filosofického diskursu v konci našeho století, upřednostňuji populární přiblížení širšímu okruhu čtenářské obce. Nesleduji prvořadě vyčerpávající přetlumočení informací k tomuto tematickému okruhu, nýbrž prezentuji určité jeho vidění, určité pojetí, určitou koncepci, interpretaci, ano možná i vizi, byť katastrofickou.

Pokud pak Josef Šmajs v doslovu poví, že negativní prognózy děláme, aby se nenaplnily, pak je to v tomto případě přec jen míněno jinak. Samozřejmě, že bych

byl velice rád, kdybych se mýlil a neměl pravdu, když říkám, že znavená Evropa umírá. Nepíši však prognózu, aby se nenaplnila, ale proto, že se obávám, že se naplňuje. Filosof však přece reflektuje nejen život, ale i umírání, nejen vzmach a rozlet civilizací, ale i jejich zánik. Jeho úkolem je vyslovit, jak se věci mají, v čem žijeme a kam směřujeme. V tom spočívá jakási kněžská služba filosofie, že filosof zástupně vyslovuje za ostatní, co mnozí v určité, ještě nepřesně artikulované a v ne dost myšlenkově utříděné podobě prožívají, cítí a tuší, na co myslí – i na co snad ještě nemyslí.

Možná, že někdo poví, že to s tou smrtí Evropy a zánikem člověka na Zemi přec jen nemyslím tak vážně, když ještě píši knížku. Ovšem, Evropa zanikne a člověk z planety Země zmizí i bez muziky, není tedy nutné psát largo na rozloučenou. Důvodem spíše je, abychom si uvědomili, co se s námi děje a k čemu svým způsobem života neodvratně přispíváme, i abychom se ještě vděčně ohlédli za tradicemi, které opouštíme. Smrt, pokud není zcela zbytečná, předčasná, zaviněná hloupostí či nedbalostí, není tragedie, smrt je součást bytí, řád života. Smrt je třeba umět přijmout a pokud to lze, pokusit se o důstojnou slavnost umírání.

Jsem si vědom, že problematický název tohoto eseje je diskutabilní. Ovšem, že mám prázdné ruce vůči různým námitkám, které oponují thesi o zániku Evropy. Ostatně moje osobní výpověď „Znavená Evropa umírá“ není v přísném slova smyslu thesís, je to jakési „dojmosloví“, vyslovení ne lacině nahodilého, ale protřpěného tušení, že naše evropská kultura končí. Ať již oním koncem myslíme rozplynutí základních pilířů evropanství v globalizaci světa, tedy že umírají hodnoty a tradice, které

po staletí patřily k profilu Evropy, či ať máme na mysli i pravděpodobnost biologického zániku tvora člověk, tj. že zánik evropské, respektive evroamerické kultury, díky globalizaci světa, postihne člověka jako živočišný druh.

2. ZORNÝ ÚHEL MÉHO PŘÍSTUPU

Zorný úhel mého přístupu může být jen dílčí. Považuji však za vhodné sám jej představit, než ponechat na čtenáři, aby si jej z mého textu sám správně, a třeba i ne vždy správně rekonstruoval.

Filosofování – užívám raději slovesného tvaru než substantiva filosofie, abych již tím naznačil, že se stavím do proudu myšlení procesuálního, nikoli substančního – vždy podstupujeme s určitým znaménkem před závorkou. To znaménko před závorkou nelze většinou zcela racionálně zdůvodnit a většinou jsme si ho nenapsali sami. Odkazuji v této souvislosti k pozoruhodné knize erlangenského protestantského teologa a filosofa Waltera Sparna: *Wer schreibt meine Lebensgeschichte*.¹⁾

Příklad v závorce většinou počítáme s jistou metodologickou a logickou konsistencí, a poměrně shodně. Znaménko před závorkou však ovlivňuje výsledek. Můžeme dosti shodně metodologicky postupovat při řešení problémů noetických či ontologických, ale zda máme před závorkou znaménko empirie, analýzy a in-

¹⁾ Walter Sparn: *Wer schreibt meine Lebensgeschichte*, sborník studií, (úvodní studii napsal a sborník sestavil W. Sparn), Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1990. Studie pojednává různé komponenty, které předznačují lidský příběh a zorný úhel člověkova vnímání.

dukce, či racionální dedukce, zda se orientujeme na jevech či na hledání metafysické podstaty, to jsme nevy počítali v té závorce, to je naše znaménko před závorkou. Zda je pro nás výchozí objektivita světa mimo nás, ona svébytnost vnějšího světa, či zda je klíčem našeho řešení příkladu v závorce antropocentrická orientace na výsostnost našeho myslícího a odpovědnosti schopného subjektu, vykazujícího intersubjektivitu, to je dáno naším, ne zcela bezezbytku vyložitelným a zdůvodnitelným předznamenáním. Proto považuji za potřebné, než přistoupím k dalšímu výkladu, přiznat a předeslat, artikulovat toto své předznamenání.

Dříve ještě než povím, kteří myslitelé a které filosofické tradice jsou pro mé filosofické směřování především směrodatní, rád bych vyznal, že k filosofickému tázání patří pokora. Pokora před skutečností. Před skutečností světa, života a člověka. A pokora před úsilím o postižení této skutečnosti. S tou pokorou pak souvisí, že říká-li někdo něco jinak, než jak to vidím já, není to proto, že by byl hlupák, nýbrž protože pro to má své vážné důvody, protože posunul do popředí jiné důrazy, které vyposlechl jako prvořadé, nebo prostě proto, že má jiné znaménko před závorkou, které si nenapsal sám. Víím o této dimenzi filosofické pokory a pokud snad v mém výkladu vyzní něco nepokorně, pak jen proto, že nejobludnější podobou nepokory je stavět na odiv svou vlastní pokoru.

Kdybych se měl filosoficky představit a vyznačit tak své znaménko před závorkou, pak bych zmínil několik filosofických jmen, na kterých se orientuji.

Je to jednak Rudolf Carnap. Z Carnapova díla je mi blízké především jeho odmítnutí metafysiky. (Meta-

fysik als Pseudoproblem.) Metafysikou je v této souvislosti myšleno tvrzení o jsoucnosti, či o bytnosti jakési neměnné, nehybné, apriorní ideality, prioritní a nadřazené proměnlivému světu jevů. Metafysika v tomto smyslu je pseudoprobém. Je to umělá hra filosoficky kultivované spekulace, ale nejde v ní o skutečné. Skutečné jsou jen jevy. Jevy, to je ta pravá skutečnost a není žádná jiná. V jevech se však projevuje určité, někdy zákonité opakování a mezi jevy existuje souvztažnost a tu je třeba filosoficky postihnout a logicky přesně artikulovat. Řeč je třeba ukáznit exaktností. Smysluplná je jen věta verifikovatelná.

Z blízkých mi Carnapových akcentů především podtrhuji rozpoznání, že skutečnost není ve mně, v mém vidění a v mé interpretaci skutečnosti, ale ve skutečnosti na mně nezávislého vnějšího světa.

Metafysika ve smyslu platonské tradice je něco jako projekt, podle kterého má být chycen ve sklepení hradu černý kocour. Sejdou se učenci a vymyslí strategii chytání kocoura. Udělají náskres postupu. Objeví při tom řadu geometrických poznatků, zdokonalí technologii rýsování, objeví počty pravděpodobností. Propracují logické uvažování. Podle těchto postupů bude možné jednou stavět dokonce i katedrály, z kamene i z pojmů. Jen ta pověst o černém kocouru byla smyšlenka. Ten černý kocour v tom sklepení nikdy nebyl, on totiž vůbec nikdy nebyl a není. Přesto této smyšlence vděčíme za mnohé pozoruhodné výkony lidského myšlení.

Právě v dokončeném odstavci jsem napsal, že učenci objeví řadu poznatků. Neřekl jsem, že vytvoří řadu poznatků. To znamená, že objeví jen to, co už zde je. Že by tedy přec jen metafysika? Metafysika jako platnost

matematických a geometrických pouček, platných nezávisle na tom, zda o nich víme či nevíme, zda jsme je již objevili, nebo ještě neodkryli? Metafysika jako platnost určitých přírodních zákonitostí v určitých podmínkách, platnost určitých principů, které jsou v určité sféře všem jevům společné a jsou jakoby za těmi jevy? Nejsou však oddělitelné od těchto jevů. Zákon gravitace není oddělitelný od hmotného tělesa. Takové tázání po tom, co je za jevy přírody – co je meta ta fyzika – to je ovšem metafyzika zcela jiného typu. V tomto pojetí je jistě metafyzická otázka otázkou legitimní. Odkazuji v této souvislosti k Nicolai Hartmannovi a jeho pokusu rehabilitovat dynamickou metafyziku jako evoluční ontologii.²⁾

Rudolf Carnap, který se orientoval na objektivně, na exaktně verifikovaných faktech, vykázal ovšem celý komplex našeho prožívání světa mimo rámec filosofie, do sféry umění. Tím se dopustil povážlivého pozitivis-

²⁾ Koncepce kritického realismu, zvaná též evoluční ontologie, vychází z díla Alfreda North Whiteheada a Nicolai Hartmanna. Realitou je zde skutečnost vnějšího světa, která je v ustavičném procesu. Každý jednotlivý jev je neopakovatelný originál. Metafyzikou zde není myšlena metafyzika v klasickém smyslu, ona jsoucnost idealit před jevy a za jevy, nýbrž jevům implikovaná informace jejich vlastního sebeutváření i evolučního procesu universa. Platnost hodnot má v tomto konceptu povahu možnosti, kterou však člověk nevnáší do reality, nýbrž kterou odkrývá jako v jejích strukturách presentní skrytou možnost, kterou lze explikovat. Ontologické struktury nabízejí člověku možnost rozvinout jim implikovanou plnost bytí. (Bytí u Whiteheada a Hartmanna není situováno jako protiklad jevovosti.) Alfred North Whitehead: *Prozess und Realität*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1995. Nicolai Hartmann: *Neue Wege der Ontologie*, Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart 1964. Nicolai Hartmann: *Die Erkenntnis im Lichte der Ontologie*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1982.

tického zúžení skutečnosti. V tomto bodě považuji za šťastnější, skutečnosti přiměřenější, Popperovo rozlišení tří světů.

Světlem jedna myslí Karl Raimund Popper vnější, na nás nezávislý svět, svět materiální. Světem dvě označuje naši psychiku. A světem tři to, co naše psychika vytváří. Ať již je to kultura materiální, k níž potřebujeme látku ze světa jedna, či kultura duchovní. K ní ovšem patří i naše prožívání světa, které je Popperovi, na rozdíl od Carnapa, legitimním tématem filosofie. Tak je např. citový vztah, prožitek, nálada, neméně reálnou skutečností tohoto světa, neméně skutečným jevem jako hora nebo strom. Je však třeba odlišovat různé řády řeči, v nichž tyto skutečnosti zachycujeme a sdělujeme.

Z Popperova díla je mi pak dále především blízká jeho kritika mesianismu a mučednických křečí. Odkazují zde k jeho známé větě: „Všichni, kteří slibovali nebe, stvořili nakonec peklo.“ Popper odmítá všechny utopie, ať náboženské nebo sekulární. Život je ustavičné řešení problémů, vize nastolení ideálního stavu jsou nebezpečné fikce. Ti, kteří slibovali definitivní, absolutně dobrá řešení, byli mesiášové, kteří se stali obětí své mesiášské křeče a iluze. Jejich vize se nenaplnily. Pokud se jedná o vize náboženské, pokouší se náboženský systém jejich nenaplnění řešit tak, že postupně stále odsouvá jejich naplnění, přitom se náboženství institucionalizuje a nárokem na majetnictví pravdy, tajemství a autority vystřídává původní vizi církevní institucí. Pokud jde o nitrosvětné utopie, o vize sekulární, politické – např. vizi spravedlivé společnosti – zachraňuje určitý politický útvar svou vizi nastolením diktatury. Vize se nenaplnila, je jí tedy třeba dopomoci k nastolení

nastolením diktatury. A navíc: je třeba najít viníka, který za to může, že se vize nenaplnila. Jednou jím mohou být Židé, podruhé třídní nepřítel. V obojím případě, ti, kteří slibovali nebe, stvoří nakonec peklo, postaví koncentrák v Osvětimi nebo na Gulagu.

Sdílím Popperovu racionálně kritickou střízlivost, nepropadající iluzi jedině správných řešení, ale usilující s trpělivě kritickou věcností a nepathetickou skromností o relativně lepší řešení. Popperův princip falsifikace hypotézy považuji za krok vpřed vůči dosavadní metodě verifikace. Vědeckost znamená principiální otevřenost vůči možným omylům i novým hypotézám. Každá vědecká teorie je provizorní, musí si uchovat principiální otevřenost, tj. musí být stále na cestě hledání omylu, musí být otevřena falsifikaci svých dosavadních hypotéz. Sdílím též Popperovu zdrženlivost vůči všem podobám subjektivismu, jeho orientaci na racionálně kriticky zjiřitelné fakticitě. Filosofie orientovaná na subjektu jako ústředním východisku i cíli, vede nakonec k „relativismu, té zradě intelektuálů na lidstvu a rozumu“.³⁾

Moje přihlášení se ke kritickému racionalismu Karla Raimunda Poppera však neznamená, že bych též sdílel některé jeho pozdní these v oblasti politické filosofie. Nesdílím např. jeho přesvědčení, že náš svět (svět americké a evropské demokracie) je nejlepší, jaký kdy v dějinách existoval, a že jsme lepší nejen ekonomicky, nýbrž i morálně.⁴⁾ Nesdílím Popperovu these, že západní de-

³⁾ Karl Raimund Popper: Auf der Suche nach einer besseren Welt, Piper, München– Zürich 1991, s. 215 - 217.

⁴⁾ Karl Raimund Popper: Život je řešení problémů, Mladá fronta, Praha 1998, s. 214 – 217.

mokracie, především Spojené státy, představují ten nejlepší z možných světů.⁵⁾ Nesdílím ani jeho optimismus, že technický a ekonomický boom naší civilizace, díky svému úspěchu, nás vede ke stále zářnějším zítřkům, a že všichni, kteří poukazují na temné perspektivy krize a zániku jsou „zločinci a lháři“.⁶⁾

Na dalším předním místě mezi svými knižními filosofickými učiteli pak uvádím Nicolaie Hartmanna a Alfreda North Whiteheada. Jejich filosofická koncepce, označená jako kritický realismus, či evoluční ontologie, odkazuje k jedinečnosti reality světa, jehož jsme nedílnou součástí. Není žádná jiná realita, než realita tohoto světa. Protože termín „realismus“ je ve filosofii i v politice překryt zcela odlišnými významy, je třeba s ním pracovat velmi diferencovaně, mluvímeli o Whiteheadově či Hartmannově realismu. Realitou myslí skutečnost tohoto světa, složeného z množství zcela originálních realit. Realita je ustavičný proces. Vše co jest, je děním, je uprostřed dění, jest znamená děje se, jest je událostí. Každá skutečnost, každý jev je zcela neopakovatelný originál, jedinečná událost, fraktál. Veškerá obvyklá filosofická schémata jsou dodatečné, skutečnosti neúměrné, schematizující a zveřejňující racionální konstrukce, které nepostihují skutečnost v její mnohotvarosti a dynamice. Poznání je tedy přímý akt participace, nikoli schematizace. Tato participace však není míněna jako protiklad these Maxe Webera o vědě jako metodologické distanci. Požadavek nezaujatého zkoumání je legitimní. Nezaújaté zkoumá-

⁵⁾ ibid. s. 199.

⁶⁾ ibid.

ní je možné, i když napětí mezi nezbytností a nemožností nezaujatého zkoumání zůstává stále otevřené. Metodologická distance je legitimní, problematická je však každá schematizace poznatků, nerespektující jedinečnou neopakovatelnost a originalitu zkoumaného jevu.

Nicolai Hartmann znovu rehabilitoval ontologii a metafysiku, jako filosofické téma. Je to ovšem metafysika přírody, metafysika vesmíru, metafysika ustavičného procesu, evoluce, nikoli metafysika nehybných postulátů vydávaných za preexistenční idealitu bytí. Objektivita absolutních idejí a zmrtvěle schematizující objektivita absolutních fakt se zdají být protikladem. Ve skutečnosti je to však jen rub a líc téhož, totiž ztráty dimenze skutečnosti samé odpovídajícího, realitě adekvátního, procesuálního vidění.

Nejsem však přezíravý i k důrazům strany opačné. I když dnes nesdílím Husserlovo a Heideggerovo antropocentrické východisko, nejsem hluchý k onomu mocnému pathosu, že je to naše já, které osmysluje naši vrženost do světa a tak nás vykupuje z absurdity a to i tváří v tvář smrti, kterou každý musíme prožít sami za sebe. Naše vědomé já, naše existence, Da-sein, proměňuje to, co se zde jaksi neutrálně placatí (Seiende) ve smysluplné bytí (Sein). Svět, (die Welt), pak není svět kolem nás – přírodověda Heideggera nikdy nezajímala – ale je to ten námi osmyslený, námi do smyslu vykoupěný svět. A odtud je pak už jen krůček ke Gadamerovi a jeho východisku, že každá skutečnost je nám dostupná jen spektrem naší interpretace. Proto hermeneutické dění je vždy novým dramatem tvoření světa. I když jsem na cestě svého filosofického směřování zakusil